
E-LOGOS/2001**ISSN 1121-0442****EXCELENTNÍ STUDENTSKÉ PRÁCE**

Člověk, technika a trh**Jakub Novotný**

A přece nevěříme a stále na něco čekáme,
a je možné, že lidé stále na něco čekají
jen proto, že nevěří... Jsou osvíceni,
ale nevyzařují.. Jsou chudokrevní,
ale jako by bez vylití krve nebylo nic,

... ..

ba jsou tak hluchí, že by rádi slyšeli
hlas Pána Krista na gramofonové desce...

...

Tryskový motor není pro básníka...

Vladimír Holan Noc s Hamletem¹

Dne 2. listopadu 2000 uskutečnilo lidstvo další významný krok v dobývání vesmíru. Tento den se nastěhovala první stálá lidská posádka do (mezinárodní) vesmírné stanice - ISS. A přestože pokrok v obývání vesmíru nedosáhl za poslední roky tak velkého postupu jak mnozí předpokládali, není již dnes člověk pevně vázán Zemí, již na ni může panský pohledět z výše. Z výše, z které je pouhou nepatrnou modrou planetkou. A aby i pohled na hvězdné nebe ze Země měl v sobě cosi, co dokazuje lidskou nesvázanost s touto Zemí, je možné jako jeden z nejjasnějších útvarů na noční obloze pozorovat odlesk slunečních paprsků od solárních panelů právě této vesmírné stanice. Pohled na takto člověkem dobytou oblohu však vyvolává otázku: Co se v tomto světle děje se samotným člověkem? Tato otázka bude náplní předkládané úvahy. Jejím cílem nebude ani tak pokus o vypracování a zodpovězení daného problému, spíše se bude jednat o samotné položení otázky². I tento úkol je dost možná příliš velký, než aby se mi jej podařilo alespoň náznakem zvládnout.

Tématem člověka a světa se rozsáhle zabývala Hannah Arendtová ve svém díle The Human Condition³. Základním východiskem pro její zkoumání je fakt, že člověk jako takový je bytost podmíněná. Základní lidskou podmínkou jsou věci stvořené právě člověkem. Dochází k převrácení původního vztahu: člověk věci sice tvoří, ale sám je jimi podmíněn. Až vyrobené věci jsou tak skutečným domovem smrtelníků v nesmrtelném světě⁴. Ve světě přírody je vše nesmrtelné, nejenom, že například prastarý dub přetrvává několik lidských generací, ale stále se opakující koloběh vzniku a zániku zajišťuje přírodě věčnost. I

člověk jako druh je součástí tohoto věčného koloběhu, jako jedinec je však se svou konečností zcela vytržen z tohoto řádu a tím osamocen. Přichází však svět věcí, který konečnému člověku zajišťuje prostředí lidské trvalosti a stability. *“The reality and reliability of the human world rest primarily on the fact that we are surrounded by things more permanent than the activity by which they were produced, and potentially even more permanent than the lives of their authors.”*⁵ Jako základní rys moderní doby H. Arendtová určuje (v polemice s Marxem) odcizení světa⁶. *“The industrial revolution has replaced all workmanship with labor, and the result has been that the thing of the modern world have become labor products whose natural fate is to be consumed, instead of work products which are there to be used.”*⁷

Důvod, proč k tomuto odcizení došlo, spatřuje Hannah Arendtová ve vlivu filosofie (poprvé konkrétně u Platóna) na společenské dění (to je také důvod, proč se sama od filosofie distancovala a oblast svého zájmu označovala za politickou antropologii). Ukazuje, že v předsockratickém Řecku byly původně sféra soukromá a sféra veřejná zcela odděleny. Domácnost (tedy tehdejší hospodářská jednotka - oikos) byla sférou nutnosti, chtění a potřeby (nesvobody). Sférou, kde probíhala výroba a konzum k udržení života (oikonomos - etymologický základ slova ekonomie má kořeny právě zde), a byla zcela odlišena a oddělena od obce (veřejné sféry - polis), kde vládla svoboda lidské akce. Veřejná sféra však byla možná jen na základě vymanění se ze sféry nutnosti (práce), které poskytovala fungující domácnost. Později však (nejprve teoreticky u Platóna, poté i prakticky v novověku) došlo k propojení obou sfér, respektive k chápání celé společnosti (státu) jako jedné velké domácnosti. Cíle takovéto společnosti již nejsou politické, ale veskrze ekonomické.

Domácnost byla sférou nesvobody, protože převládajícími principy zde byly potřeby, chtění a nutnost. Vládla zde přísná hierarchie vztahu podřízenosti či nadřízenosti. Jednotlivec byl ovládán či musel ovládat. V nutnosti rodinného života spočívalo umožnění individuálního a druhového přežití. *“One of the characteristics of privacy ... was that man existed in this sphere not as a truly human being but only as a specimen of the animal species man-kind.”*⁸ Naproti tomu polis byla místem rovnosti a svobody (chápané v Řecku jako: nebýt ovládán ani neovládat), kde nastupovala slova a přesvědčování namísto síly a násilí. Až teprve v této veřejné sféře člověk vystoupil z druhové skrytosti a mohl ukázat kým vskutku je. Toto odhalení bylo umožněno jedinečností lidské akce ve které jedinec dával v sázku svůj život. Kdo vstupoval do politiky musel být připraven život riskovat, láska k životu omezuje svobodu (otroky bylo opovrhováno právě pro jejich přílišné lpění na životě). S faktem akce je spojena i nejistota, neboť nikdo nemůže předpovědět jakým se ukáže při veřejném odhalení svých činů. Jedině v činu se však skrývá pro jedince možnost překonání své konečnosti. *“The process of a single deed can quite literally endure throughout time until mankind itself has come to an end.”*⁹ Tedy jak již bylo řečeno, veřejná sféra je jediný skutečně svobodný prostor pro člověka. Ten je však umožněn jen na základě fungující domácnosti, jež zajišťuje nutnosti lidského života a takto podmiňuje člověka. Člověk nemůže být svobodný, pokud si není vědom toho, že je podroben nutnosti.

Filosofie patří do soukromé sféry života člověka – vita contemplativa (bios theoretikos) na rozdíl od veřejné sféry života – vita activa (bios politikos). Promísením obou těchto sfér uskutečňuje filosofie (Platón) počátek odcizení člověka od světa. Následky tohoto odcizení jsou jednak v rovině ekonomicko-politické, jednak v rovině vědy. Soukromá sféra domácnosti (ekonomická) vstupuje do politiky a tento původní základ, který vůbec zakládal a umožňoval politiku, se stává jediným politickým cílem a veřejná sféra jedinou velkou domácností. Předpokladem této “politické ekonomie” (což je mimochodem contradictio in adiecto) je, že jeden zájem převládne společnost jako celek. A je pak jedno, je-li to cíl společenských plánovačů či působení neviditelné ruky trhu¹⁰. Tím se ztrácí původní “výdobytek” politiky – svoboda.

Neméně osudovým krokem bylo vnesení jedinečnosti lidské akce do vědy – tedy původně do filosofie (vita contemplativa). Novověká matematika – aritmetika (na rozdíl od antické matematiky – geometrie) umožnila člověku osvobození od jeho tělesnosti, tím umožnila, že *“modern natural science and technology, which no longer observe or take material from or imitate processes of nature but seem actually to act into it, seem, by the same token, to have carried irreversibility and human unpredictability*

*into the natural realm, where no remedy can be found to undo what has been done.*¹¹ Člověk tímto odcizením od svého světa získal Archimédův bod mimo Zemi, kterým je schopen ovládat přírodu. K shrnutí pro tuto úvahu důležitých závěrů H. Arendtové zbývá ještě uvést velmi výstižné motto z Franze Kafky, které uvedlo poslední kapitolu nazvanou *The Vita Activa and the Modern Age*:

*“Er hat den archimedischen Punkt gefunden, hat ihn aber gegen sich ausgenutzt, offenbar hat er ihn nur unter dieser Bedingung finden dürfen.*¹²”

Další autor zabývající se vývojem společnosti, u které se chci pozastavit, je Třeštský rodák, ekonom Josef Alois Schumpeter. Ten zastával (na rozdíl od axiomaticko-deduktivně zaměřených ekonomů *main streamu*) používání různých metod, pro různé jevy: *“kdy konečně přijde den, kdy všichni pochopí, že moře faktů, má různé aspekty, které vyžadují různé způsoby přístupu.*¹³” Jeho přístup k ekonomii tedy nebyl jen “čistě” ekonomický (axiomaticko-deduktivní), ale zohledňoval i sociální vývoj či širší motivaci člověka než jaká je u myšlenkového konstruktu *homo oeconomicus*. Na půdě smyslu ekonomie je jistá abstrakce a jisté “vytrhávání souvislostí” (právě pro půdu tohoto smyslu) ospravedlnitelné, nicméně platí, že: *“sociální dění je jednotným jevem. Z jeho velkého proudu badatel násilně vybírá hospodářská fakta. Abstrakce spočívá již v tom, že určitý fakt označíme za hospodářský.*¹⁴” Schumpeterovým cílem bylo přejít od popisu v kruhu se pohybující ekonomiky k ekonomice dynamické - tedy být s to popsat hospodářský vývoj. V cyklické ekonomice se vyskytuje jen *homo oeconomicus* maximalizující užitek ze spotřeby. Pro tyto účely vyrábí a směňuje zboží. V dynamické ekonomice však musí vystoupit osoba podnikatele. Podnikatelé jsou: *“hospodářské subjekty, jejichž funkce je prosazovat nové kombinace a kteří jsou přitom aktivním prvkem,”* mohou to být: *“ředitelé, členové představenstva, finančníci, zakladatelé, právní poradci a techničtí odborníci. ... Vlastnictví podniku - anebo vůbec nějakého majetku - není pro nás podstatným znakem.*¹⁵” Motivace podnikatele je širší než “racionálně-hédonistický” egoismus jedince, *“jeho “hospodářský motiv” nesouvisí s pocitem uspokojení ze spotřeby nabytých statků.*¹⁶” Na jeho jednání nelze užít Gossenových zákonů. Důvody jeho motivace jsou zcela přesahující neoklasické motivy (Schumpeter rád uváděl nápis z rybářského domu: *navigare necesse est vivere non necesse es*). Zisk je pak “jen jaksi vedlejším” výsledkem inovací prosazených podnikatelem. Zde se Schumpeter ve svém výkladu pohybu kapitalistické ekonomiky velmi přibližuje příslušníkovi německé historické školy, Maxu Weberovi. Ten ve svém výkladu odvozoval vznik kapitalismu z protestantské etiky.¹⁷

Fakt, že kapitalismus vyrůstá ze zcela jiných kořenů a základů, než které sám nastoluje, jakož i další vyhlídky vývoje kapitalismu jsou tématem Schumpetrovy práce *Capitalism, socialism and democracy*. Dle tohoto díla kapitalismus vyvstává ze středověkých, náboženských a rodinných institucí, má však vnitřní sklon k pozdějšímu ničení všech těchto svých zdrojů. Celý rozvoj má snahu se zrychlovat, automatizovat a mechanizovat jako management stacionární společnosti (na rozdíl od etiky hrdinných činů prvních podnikatelů), tím kapitalismus narušuje základy na kterých sám spočívá, má tedy skrze svůj úspěch tendenci k sebeustrukturaci. *“Thus the same economic progress that undermines the position of the bourgeoisie by decreasing the importance of the functions of entrepreneurs and capitalists, by breaking up protective strata and institutions, by creating an atmosphere of hostility, also decomposes the motor forces of capitalism for within. Nothing else shows so well that the capitalist order not only rests on props made extra-capitalist patterns of behavior which at the same time it is bound to destroy.*¹⁸” Podle Schumpetera kapitalismus plynule přejde v socialismus, ale sám připouští, že v podstatě může nastat jakákoli další alternativa vývoje.

Zdálo by se, že tato výše nastíněná, vše uchvacující hybnost ekonomického procesu je pouhým důsledkem průmyslového vývoje novověku či má blízkou souvislost se samotnou axiomatickou výstavbou moderní ekonomie (klasické - neoklasické). Vždyť tato tendence je již rozpoznatelná u A. Smithe, zřetelná pak u Ricarda. Krátce po něm v roce 1836 Nassau Senior publikoval *An Outline of the Science of Political Economy*, kde již došlo ke zcela explicitnímu vyjádření neomezených možností

produktivní práce (tj. kapitalisticky organizované). Ekonomie jako věda spočívá dle Seniora na čtyřech “samožejmých” tvrzeních: “*za první, že si každá osoba přeje dosáhnout vyšší bohatství s co nejmenší námahou; za druhé, že světová populace je limitovaná pouze jistými morálními a fyzickými zly či strachem z poklesu životního standardu; za třetí, že produktivní síla práce a dalších „nástrojů“, jež produkují bohatství, může být nekonečně zvyšována užíváním jejich produktů jako prostředků k další produkci; a za čtvrté, že zemědělství vykazuje klesající výnosy z rozsahu.*”¹⁹ Za zmínění stojí i Marxova analýza téže tendence, jasně podaná například při výkladu kooperace.²⁰ Pouhá změna časoprostorové kombinace sil jednotlivých dělníků vede ke zcela jiné účinnosti práce. “*Ve srovnání se stejně velkým součtem jednotlivých individuálních pracovních dnů vyrábí kombinovaný pracovní den větší masy užitečných hodnot a zmenšuje proto pracovní dobu nutnou k dosažení určitého užitečného efektu. V každém jednotlivém případě lze tohoto zvýšení produktivní síly práce dosáhnout různým způsobem: buď se zvyšuje mechanická síla práce, nebo se prostorově rozšiřuje sféra její působnosti, nebo se prostorově zužuje výrobní pole v poměru k rozsahu výroby, nebo se v kritické chvíli uvádí do pohybu velké množství práce po krátkou dobu, nebo se povzbuzuje soutěživost jednotlivců a napíná jejich životní energie, nebo se vtiskuje stejnorodým operacím mnoha lidí ráz nepřetržitosti a mnohostrannosti, nebo se začínají různé operace provádět současně, nebo se hospodárně užívá výrobních prostředků tím, že se jich užívá společně, nebo individuální práce dostává charakter průměrné společenské práce.*”²¹

Z předchozího se tedy vskutku jeví, že za podstatou onoho “odcizení světa” (Arendtová), “sebedestruktivního vztahu kapitalismu sama na sebe” (Schumpeter) či “přeměny jsoucna ve zboží” (Marx) leží právě podstata (kapitalistické) ekonomiky samého. Položme však otázku: Co je podstatou (bytností) ekonomiky? Z předchozího je zjevné, že základem ekonomické aktivity tržního hospodářství je specifický (spontánní) pohyb, specifický technický pohyb, tedy specifická technika.²² Na této technice spočívá celý ekonomický život a rozvoj. Podstupování rizika podnikání, investice, inovace, hledání nových partnerů podle cenových signálů trhu, hledání nových odbytišť, řízení výroby, financí či lidských zdrojů, vše toto je součástí specifické techniky. Podstatnou součástí této techniky je i samotné ztechnizování (mechanizování, automatizování) původních nenahraditelných funkcí schumpeterovských podnikatelů, ztechnizování v běžně užívaném smyslu tohoto slova. Dnes je vše součástí této techniky. Dokonce i samotné procesy odporu proti volnému tržnímu řádu jsou nedílnou součástí vlády stejné techniky. Dovolím si tvrdit, že bytnost ekonomiky je totožná s bytností techniky.

Člověk bývá označován za vykonavatele, strůjce a hybatele techniky. Není však člověk jen součástí požadování a dostavování takto rozehraného koloběhu stavění a dostavování, jímž se děje technika? Vždyť i ekonomie učí o nezamýšlených důsledcích lidského jednání. Jedinec napíná své vlastní, bytostné síly k dosažení svého individuálního prospěchu a tím zcela nezamyšleně rozehrává úplně jiný (jemu cizí) pohyb. V tom spočívá genialita trhu. Jedinec aniž si je toho vědom je vlastně povoláván k výkonu zřetězením vyvolávaných následností, které ho samotného zcela přesahují. Je vtažen a zařazen do tohoto koloběhu aniž mu může uniknout, aniž o něm většinou dokonce ví. Navíc právě člověk se jeví jako ten, který to celé vykonává. Výše citovaní autoři viděli řešení dané situace člověka v určité (společenské) změně - ať již pozvolné či revoluční. Člověk se však nemůže povýšit nad to čeho je jen kusem, ač se jeví, že na to má rozhodující vykonavatelský vliv.

Z předešlého tázání zůstává položena otázka: Co je bytností techniky? Zodpovězení této otázky se zabýval Martin Heidegger ve své přednášce *Das Ge-Stell*.²³ Mým cíle zde nebude interpretace této přednášky, spíše bych se chtěl pokusit ukázat blízkou souvislost tohoto vypracování (vypravování, které je však zcela jinak a základněji myslitelsky uchopeno) se zde nastíněnou tematikou. Jeví se mi totiž, že Heideggrovo promýšlení celého tématu je významné a skutečně k věci jdoucí přispění k “řešení” dané problematiky. Co je tedy bytností techniky? “*Was wir so als das Ge-Stell denken, ist das Wesen der Technik.*”²⁴ Vrstvení jednotlivých vrchů (der Berg) je vrchovina (das Gebirge), předchůdné spojení stanovování (das Stellen) je stanovenost (das Ge-Stell)²⁵. “*Wir nennen jetzt die von sich her gesammelte Versammlung des Stellens, worin alles Bestellbare in seinem Bestand west, das Ge-Stell.*”²⁶ Technika bývá chápána jako moderní technika, ale již “*lange bevor gegen Ende des 18. Jahrhunderts in England die erste erste Kraftmaschine erfunden und in Gang gesetzt wurde, war schon das Ge-Stell, das Wesen*

*der Technik, verborgenerweise in seinem Gang.*²⁷” (Strojově vyráběný) kus²⁸ (na rozdíl od dílu či části) je kus od kusu stejný, nemá žádnou topickou souvislost, kterou by rozehrával. Je zaměnitelný ze vším, tedy je ničím. Toto postihuje i člověka. *“Der Mensch ist in seiner Weise Bestand-Stück im strengen Sinn der Wörter Bestand und Stück... Gleichwohl gehört der Mensch in einer völlig andere Weise in das Ge-Stell als die Maschine. Diese Weise kann unmenschlich werden (und ist es geworden).*²⁹”

K problému techniky se Heidegger vyslovil i ve svém rozhovoru pro časopis Spiegel³⁰. Na otázku zda nějaký stávající politický systém může být přiřazen technickému světu odpovídá: *“nevidím v nich žádné skutečné vyrovnání se s technickým světem, neboť podle mého názoru za nimi ještě dále stojí pojetí, že technika je ve svém bytostném jádře něco, co má člověk v rukou. To podle mého názoru není možné. Technika je ve svém bytostném jádře něco, co člověk sám od sebe nezvládne.*³¹” Na otázku co zde vlastně chybí, vždyť žijeme v blahobytu odvěti: *“Všechno funguje. To je na tom právě to děsivé, že to funguje a že toto fungování vede opět k dalšímu fungování a že technika člověka stále více odpoutává od Země a vykořeňuje ho.... Máme už jen čistě technické vztahy. To už není žádná Země, na čem člověk dnes žije.*³²” Spoléhat s řešením problému na filosofii je bezvýhodné, protože *“filosofie nebude moci způsobit žádnou bezprostřední změnu nynějšího stavu světa. To neplatí jen o filosofii, nýbrž o všech pouze lidských myšlenkách a touhách. Už jenom nějaký bůh nás může zachránit.*³³”

Tématem všech zmiňovaných autorů byla jistým způsobem uchopená otázka vztahu člověka a technicko-ekonomického světa. Poslouží-li jejich závěry k promýšlení dané věci, pak celá souvislost nabývá konkrétnějšího obrysu. Technický a ekonomický svět jsou jedna a tatáž spojitost. Rozmach techniky byl a je možný jen díky fungujícím tržním silám (dynamika konkurenčního trhu vede k prosazování technických inovací, jež jsou postupem času všude - kus po kusu - úspěšně rozšiřovány). Ale také sama efektivnost a racionalita fungujícího trhu “užívá” techniku ke svému dalšímu zefektivňování a racionalizování. Tím pak tento koloběh nabývá zcela vlastní samostatnosti, proměňuje se a boří i základ z něhož vyšel. Z toho také vyplývá, že daný stav není záležitost jen moderní doby, ale záležitost, která se skrytě dělá již před samotnou technikou. Nic z toho, co bylo pro člověka tradičního, již tomuto novému stavu neodpovídá. Ať již se jedná o politický systém, vědu, umění, náboženství... vše co je mimo tento systém (Ge-Stell) je jím dříve či později uchvacováno. To by se mohlo zdát jako zásadní kritika současného ekonomicko-technického stavu, jako volání po nápravě. To však zásadně, skrze lidské “pikle”, možné není. Nevědomé důsledky lidských činů svojí racionalitou samotného člověka přesahují. Ten, ač vystupující jako vykonavatel, je tedy také jen kusem systému. Člověk systém udržuje, ale je jím i udržován a zadržován. Lidské východisko z tohoto stavu není možné. Stále ale zbývá otázka, stává-li se člověk (animal rationale) v této situaci tím, čím vskutku je.

Poznámky:

¹Holan, V.: Noc s Hamletem. Academia, Praha 1999.

² tj. konkrétně: Jaká je souvislost člověka a techniky? Jaká je souvislost člověka a ekonomiky? A jaká je souvislost ekonomiky a techniky?

³ Arend, H.: The Human Condition. The University of Chicago Press, Chicago and London 1958.

⁴ srovnej: tamtéž s. 19.

⁵ tamtéž s. 96.

⁶ srovnej: tamtéž s. 254.

⁷ tamtéž s. 124.

⁸ tamtéž s. 46.

⁹ tamtéž s. 233.

¹⁰ srovnej: tamtéž s. 44.

¹¹ tamtéž s. 238.

¹² tamtéž s. 248.

¹³ Schumpeter, J.,A.: Die Positive Methode in der Nationalökonomie. Cit. dle úvodu L. Korčeka in: Schumpeter, J.,A.: Teória hospodárskeho vývoja. Pravda, Bratislava 1987, s. 39.

¹⁴ Schumpeter, J.,A.: Teória hospodárskeho vývoja. Pravda, Bratislava 1987, s. 95.

¹⁵ tamtéž s 207-209.

¹⁶ tamtéž s. 232.

¹⁷ srovnej: Weber, M.: Protestantská etika a duch kapitalismu in: Metodologie, sociologie a politika, OIKOYMENH, Praha 1998, s. 185 - 245. Celá práce je dostupná v originále na adrese: <http://www.pscw.uva.nl/sociosite/TOPICS/weber.html#ORIGINAL>

¹⁸ Schumpeter, J.,A.: Capitalism, socialism and democracy. Routledge, London and New York 1994, s.161 - 162.

¹⁹ cit. dle: Pheby, J.: Methodology and Economics. The Macmillan Press, London 1990, s. 17 (podtrhl J.N.).

²⁰ srovnej: Marx, K.: Kapitál, díl I. Vydavatelství UV KSČ, Praha 1955, kap. XI. Kooperace.

²¹ tamtéž s. 354.

²² viz výše citovaný třetí axiom Seniora.

²³ Heidegger, M.: Das Ge-stell. in: tentýž: Gesamtausgabe, Bd. 79, Klostermann, Frankfurt am Main 1994.

²⁴ tamtéž s. 33.

²⁵ “‘Ge-Stell‘ vidí všechno už jen z hlediska, kolik je čeho, co se dá použít, objednat k tomu a onomu způsobu: a to, k čemu se to dá použít, je zase jenom předmětem objednávky, zase dalšího příkazu, dalšího dotazu, takže jsou jenom samé takové vztahy.” Komentář J.Patočky k Heideggerovu rozhovoru *Už jenom nějaký bůh nás může zachránit* in: Filosofický časopis, roč. 43, č. 1.

²⁶ tamtéž s. 32.

²⁷ tamtéž s. 34.

²⁸ srovnej: tamtéž s. 36.

²⁹ tamtéž s. 37.

³⁰ Heidegger, M.: Už jenom nějaký bůh nás může zachránit in: Filosofický časopis, roč. 43, č. 1. Zde je velmi instruktivní i připojený komentář Jana Patočky.

³¹ tamtéž s. 21.

³² tamtéž s. 23.

³³ tamtéž s. 24.